

pramen, který je klíčový pro pochopení současných způsobů konstrukce paměti. Pokud je jádrem knihy analýza (ať už kulturní paměti, historického povědomí nebo „druhého života“), nemá smysl věnovat větší prostor přehledu bibliografie a popisu samotných bitev než praxi, která se kolem pomníků odehrává.

Autor se v textu několikrát táže po využitelnosti zmíněných pojmů jako nástrojů vědecké analýzy, přesto však vlastní práci s vybranými pojmy nevyjasní. Různorodost či nejednoznačnost pojmů nejsou specifikem paměťových studií. Pro autora by to neměl být argument, díky němuž se zbaví potřeby práci konceptuálně jasně uchopit. Kniha se dotýká mnoha zajímavých otázek, které stojí za to zmínit, bohužel na většinu z nich nenabízí uspokojivou odpověď. Které kolektivy pomníky využívají ke vzpomínání a jak? Nebo jak rozumět transnacionálnímu charakteru pomníků, který dříve vedl k nacionalisticky motivovaným konfliktům, případně lhostejnosti k jejich samotné existenci, a dnes je motivem pro evropskou přeshraniční spolupráci? Spíše než odpověďmi na tyto otázky a mnoho dalších je kniha shrnutím historického kontextu, v němž pomníky vznikaly, a dějinami samotných pomníků.

Martin Babička

Zdeněk NEBŘENSKÝ, *Marx, Engels, Beatles: myšlenkový svět polských a československých vysokoškoláků, 1956–1968*, Praha 2017, 422 s., ISBN 978-80-200-2668-2

Jednou z charakteristických změn, které přinesla poválečná léta růstu evropským společnostem, byl vznik nových socio-ekonomických kategorií mládeže a studujících. Jejich význam narůstal nejenom s počtem středo- a vysokoškoláků, ale též se zvyšující se pozorností jim věnované jak politiky, tak popkulturní produkcí. Být dospívajícím a vysokoškolákem v padesátých a šedesátých letech znamenalo stávat se objektem zájmu, diskuzí a zkoumání, stejně jako účastníkem veřejného života. Téma tohoto oboustranného procesu stojí v centru pozornosti recenzované knihy.

Role vzdělání a jeho proměny v komunistické diktatuře získala v posledních letech nebyvalou oblibu nejen českých a zahraničních badatelů, ale objevila se rovněž v řadě memoárů.¹ Souvisí to jistě jak se zájmem o socializační nástroje autoritativních režimů, tak publikačními strategiemi založenými na kombinaci myšlenky „byl jsem u toho“ a snaze po vyrovnání se s jistým selháním intelektuálních elit v době

1 John CONNELLY, *Ztročená univerzita: sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*, Praha 2008; Pavel URBÁŠEK a kol., *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*, Olomouc 2003; Pavel URBÁŠEK — Jiří PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, Olomouc 2012; Jakub JAREŠ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2: učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*, Praha 2012; Katka VOLNÁ a kol., *Proověřená fakulta: KSC na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989*, Praha 2009; Josef PETRÁŇ — Lydia PETRÁŇOVÁ, *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015; František ČERNÝ, *Normalizace na pražské filozofické fakultě (1968–1989). Vzpomínky*, Praha 2009.

nedávné. Jakkoliv je ovšem téma dějin vzdělávání aktuální, nelze přehlédnout, že většina textů se až dosud zaměřovala spíše na vztah akademické obce (studentů i vyučujících) k politickému dění či přinejmenším k institucionálním změnám ve školství. Zdeněk Nebřenský se proto rozhodl, že tuto jednostrannost našeho vědění doplní o další rovinu; diskuze o každodenním životě vysokoškolských studentů. Nečiní tak ovšem z pouhé potřeby zaplnění bílého místa na mapě československých dějin, ale chce na jejich příkladu sledovat emancipaci poststalinové společnosti.

Již podle seznamu literatury je zřejmé, že se Nebřenský inspiruje u tzv. revizionistické či sociálněvědní historiografie, která období komunistické diktatury nenahlíží homogenně jako dobu útlaku, ale snaží se o hlubší pochopení strukturálních jevů. Tato tendence se ostatně vynořuje hned v úvodních pasážích, ve kterých autor definuje nástroje a pole výzkumu. Kniha má zachytit odlišnosti západního a východního studentského hnutí nejenom na úrovni intelektuálních konceptů, ale též v rovině každodenních zkušeností. V problémech života vysokoškolských studentů chce Nebřenský zkoumat „generační hledání společenské alternativy ke stalinismu a kapitalismu“. S takto poněkud všeobecně vymezeným cílem se proto vydává na cestu za chápáním komunistické ideologie studenty a jejich snahami o proměnu ideologického konsenzu.

Hlavní rozdíl mezi studenty z východního bloku a západní Evropy vyrůstal z odlišných strukturálních tendencí. Zatímco v liberálním prostředí Západu se šířila v různé míře amerikanizace soukromého i veřejného života, země za oponou podstupovaly sovětizaci. S odkazem na tyto procesy nastiňuje Nebřenský specifickou důležitost, jakou měli studenti v myšlenkovém vesmíru komunistických diktatur. Jako lidé dospívající v novém řádu a tedy neinfikovaní hodnotami minulosti měli tvořit základ elity, která bude zároveň zosobněním socialistických ideálů. Nicméně myšlenku zdánlivě fixních všeobecně platných ideologických představ autor hned v úvodu rozbíjí, když upozorňuje na odlišné výchozí podmínky, přetrvávající tradice a nestejnou temporalitu politického vývoje v jednotlivých zemích sovětského tábora.

Takovéto úvodní vymezení podobností a odlišností není náhodné, Nebřenský jím chce poukázat na skutečnost, že dosavadní zkoumání studentských světů se až příliš soustředilo na dějiny událostí a jejich předních aktérů, místo aby analyzovalo každodenní vyjednávání nároků, které k aktivizaci mladé generace přispěly. Proto se rozhodl ve své práci zkoumat otázky studentských manželství, zaměstnanosti a klubové kultury jako agentů spoluutvářejících jejich identitu a zkušenosti. Aby dokázal tento proces nabývání zkušeností podchytit, vybírá si kromě jiných přístupů též diskurzivní přístup poučený výzkumy rusko-amerického antropologa Alexeje Yurchaka. Podobně jako on sleduje širší spektrum společenské praxe od odmítání, přes přijetí, kompromis, po ironii či mlčení.

Zatímco první kapitola čtenáři odhaluje teoretická a metodologická východiska, následující oddíl se jej snaží zsvětřit do dobového intelektuálního provozu. Kromě již známých faktů ohledně literárních sjezdů nebo dopadů odkrytí kultu osobnosti, věnuje se Nebřenský především rozkódování změn veřejného diskurzu. Činí tak proto, aby tok celého textu měl pevné základy, ze kterých může před čtenářem stavět strukturu své argumentace.

Vlastní jádro knihy začíná v kapitole následující, zaměřené na studentské manželské svazky v době poststalinismu. Nástup nového společenského řádu přinesl pro-

měnu veřejné politiky a s ní znatelný zásah do sociálních vztahů. Nebřenský v úvodu nejprve osvětlí specifikum studentských manželství, aby volně přešel k popisu transformace jejich významu pod vlivem diktatury. S vědomím vývoje samotné definice svazku mezi mužem a ženou v Sovětském svazu je zde popsán již ustálený ideál, jenž rozhodně podporoval vstup mladých lidí do manželství. Takovýto krok byl nahlížen jako demokratizační prvek umožňující svobodnou volbu bez dohledu rodičů, ekonomického a sociálního tlaku a neposlední řadě bez zdlouhavých náboženských rituálů. Autor na tomto místě také trochu polemizuje s názory Malgorzaty Fidelisové o představě puritánství stalinismu, když upozorňuje, že sexualita nebyla potlačována, ale spíše nahlížena jako prvek manželského svazku.

V analýze vývoje diskuzí a definic manželství v Polsku se Nebřenský odráží od myšlenky strachu z populačního růstu, který by mohl ohrozit životní úroveň společnosti. Debaty, které se po roce 1956 rozproudily, dle něj nezavrhovaly nedávný proces industrializace jako takové; naopak ji používaly jako argument pro změnu. Ostatně pro novou generaci již nebylo třeba používat srovnávání s předchozím vývojem, důležitějšími se staly aktuální problémy. Sociologové, jejichž výzkumy se začaly opětovně podporovat, proto vyzdvíhovali pozitivní prvky jako snížení významu církve nebo omezení patriarchální povahy rodiny. Nicméně aby vyšli vstříc obavám a požadavkům mocenského aparátu, propagovali kvalitativní prožitek manželského svazku. Mladí vysokoškoláci měli dle nich vstoupit do svazku až v případě emociální zralosti a rodinu zakládat v situaci, kdy ji budou schopni ekonomicky zaopatřit. Nebřenský k tomuto argumentu dokládá řadu individuálních případů, kde manželský svazek neobstál v situaci, kdy si partneři nemohli dovolit společné bydlení anebo jejich kariérní směřování ovlivňovaly požadavky státu. Příběh útrap mladých párů ještě doprovází zdařilou analýzou strukturálních obtíží polské společnosti v poválečném období.

Podobně jako v sousedním Polsku i v Československu přinesla destalinizace otevření veřejné diskuse a také zde nebylo předchozí období nahlíženo jednoznačně negativně. Lišily se ovšem dle Nebřenského interpretace jednotlivých sociálních problémů. Kupříkladu zvyšující se počet rozvodů nebyl v Československu chápán jako důsledek vlivů budovatelské morálky jako u jeho severního souseda, ale byl nahlížen jako projev rychlých společenských změn. Jiné zajímavé zjištění nabízí Nebřenský v případě antikoncepce, která byla v české společnosti propagována shora jako nástroj oddálení možných ekonomických obtíží mladých párů. To by ovšem podle něj nemělo vést ke klamné představě jednostranné liberalizace, neboť schválením nového zákona o rodině v roce 1963 došlo k nárůstu dohledu nad životem manželským ze strany státních institucí.

Pohled na Slovensko umožňuje Nebřenskému ještě více zjemnit svou analýzu všech faktorů ovlivňujících životy vysokoškolských manželství. Jestliže se Polsko vyznačovalo narůstající obavou o neovzhládnutelný růst a české prostředí naopak snahou o pronatalitní rodinnou politiku, pak situace u východních sousedů byla poněkud schizofrenní. Země sdílela zákonná a institucionální nastavení s českou stranou, ale konzervativní tradice v kombinaci s urychlenou industrializací přinášely trochu odlišné problémy. Nebřenský v těchto pasážích prokazuje vynikající znalosti statistických, sociálních, ale i prvních sociologických výzkumů a detailně vykresluje jemné

odlišnosti mezi oběma částmi republiky v oblastech, jako bylo plánování počtu dětí, věk v době uzavření sňatku či formy antikoncepce.

Čtvrtá kapitola Nebřenského knihy se zaměřuje na biopolitický pohled na mladá manželství v podobě zaměstnanecké politiky. Fenomén přidělování práce jako charakteristického prvku komunistických diktatur, pro které byla plná zaměstnanost jedním z kamenů jejich ideologie a do jisté míry i legitimacy, není žádnou novinkou. Co je na textu Nebřenského ovšem přínosné, je rozsah analýzy, jenž postihuje poměrně široké spektrum strategií, forem vyjednávání a vývoje diskurzu o umísťování absolventů. Opětovně se zde vynořuje otázka odlišné temporality jednotlivých diktatur, když Polsko na rozdíl od sousedů zaznamenalo v prvních letech destalinizace jisté uvolnění v řízené zaměstnanosti. Celkově platilo, že studenti všech zmíněných zemí hledali a mnohdy nacházeli různé strategie, jak se povinným umístěnkám vyhnout. Zároveň autor ukazuje na dva důležité trendy. Jednak to byl zvýšený tlak na podniky, aby připravovaly absolventům vhodné sociální podmínky. Dále pak bobtnající vliv aparátu vysokých škol, které se na rozmisťování svých absolventů podílely.

Kapitola pátá zaměřená na specifikum vysokoškolského trávení volného času, tedy na fenomén klubů, odhaluje, jak se s poměrně novým prvkem populární kultury vyrovnávaly státní orgány. Jejich zakládání v druhé polovině padesátých let již nekorespondovalo s budovatelskými ideály společné politické socializace. Naopak, Nebřenský s pomocí detailní analýzy odhaluje, že především v polském případě se jednalo o jisté ostrůvky kulturní autonomie. Pro českého čtenáře může být velmi překvapivým zjištěním, do jak velké míry byla liberálnější v některých ohledech velkoměstská společnost v Polsku. Zatímco v Československu se státní orgány bránily z různých důvodů zakládání vysokoškolských klubů, u severního souseda vznikla celá síť, která v mnohém ovlivňovala celospolečenskou atmosféru. Dle Nebřenského tento fakt výrazně formoval generační sepětí v Polsku. Je bohužel poněkud zarážející, že se při popisu situace v Československu autor příliš nevěnuje vzniku nestudentských klubů či divadlům malých forem, které mohly do značné míry působit jako základ pro argument o nepotřebnosti studentských aktivit. Jejich existenci letmo zmíní až v samotném závěru knihy, aniž by dále rozváděl možný vztah k vysokoškolským pokusům. Přesto je pasáž věnovaná studentským klubům mimořádně podnětná. Obzvláště když si autor všímá i jemných, ale důležitých dopadů jejich fungování v podobě přebírání západních popkulturních významů ve formě gest, chování a sebeprezentace.

Závěr knihy je pak poněkud neortodoxní ve své délce i struktuře. Místo aby Nebřenský shrnul předchozí putování světem střeoevropského studentstva a vydestiloval z něj jednoznačné tvrzení, zvolil rozvláčnější esej zahrnující komparativní úvahy nad rozdíly mezi Východem a Západem. Činí tak i proto, že situaci na Západě čtenáři v průběhu svého vyprávění nenastínil. Autor chtěl pravděpodobně touto narativní nonkonformitou vystavět závěrečné vyvrcholení za pomoci kontrastu dvou světů. Výsledný efekt je však poněkud unylý. Text závěru působí spíše jako výpisky z četby doplněné občasnými postřehy, samotný destilát Nebřenského vědění se nedostavuje. Tato nekoherence a neexistence závěru je vzhledem k analytickým kvalitám předchozích kapitol mrzutá.

Z pohledu historického řemesla je *Marx, Engels, Beatles* na poli soudobých dějin velmi osvěžujícím zjevením. Jedná se o knihu objemnou, zřetelně dlouhodobě zpracovávanou a promyšlenou. Kromě bohatého použití archivního materiálu ji zdobí značné množství zahraniční literatury a poučenost aktuálními diskusemi o komunistických diktaturách. Psána je přitom kultivovaným stylem, který se vyhýbá kliše častým pro knihy věnovaným padesátým letům. Přes občas zbytečně šroubované věty je její čtení poutavé a v mnoha ohledech odlišné od lokální produkce, neboť se cíleně vyhýbá zbytečné normativitě. Nevnučuje čtenáři svůj názor na společnost socialismu, ani se mu nepodbízí lacinými metaforami a kliše, jež by dobu komunismu ironizovaly či myšlenkově zjednodušovaly. Tomu rovněž napomáhá autorova genderová citlivost k jazyku. Neméně obohacující je rovněž rozmělnění pragocentrického hlediska pozorností věnované studentskému životu v Bratislavě, což ještě více umocňuje revizionistický přístup celé knihy. Díky kombinaci strukturálního (knihla obsahuje 28 grafů a tabulek), diskurzivního a zkušenostního hlediska navíc dokáže Nebřenský zachytit dynamiku studentských světů poměrně plastickým způsobem.

Komparativní hledisko tomuto příběhu dodává na přesvědčivosti, neboť nám odhaluje dlouhodobější strukturální odlišnosti v některých společenských jevech a naopak ukazuje podobnosti dané jak sdílením utopického konceptu socialismu, tak prvky středoevropského kulturního dědictví. Autora přitom nezajímá pouhé potlačování a disciplinace jedné části společnosti, ale také její vliv na oficiální diskurz. Toto interdependenční pojetí moci umožňuje Nebřenskému věrohodně zachytit udržování a selhávání hegemonie komunistického panství. Jinými slovy nevidí ji jen ve schopnosti vyvolávat ve společnosti strach, ale také v umění nabízet různé formy konsenzu. Kniha proto není jen příběhem jedné části systému, ale rovněž příběhem poststalinistické transformace celé společnosti. Právě v pasážích věnovaných analýze motivů, vyjednávání a strategií spočívá zásadní přínos této monografie. Nebřenský v nich stvrzuje v české historiografii ještě ne plně ustálený pohled, který si všímá jisté ambivalence diktatur. K takovému vyznění napomáhá cílené vyhnutí se esenciálnímu a monokauzálnímu výkladu, což podporuje pečlivé rozebírání možných motivů a strategií na všech stranách. Ukazuje se to kupříkladu v analýze klubové otázky v Československu, kde autor nesklouzává k banálnímu odkazování na ideologické smýšlení stranického aparátu, ale velmi precizně ukazuje všechny zábrany ekonomické, byrokratické či demografické, stejně jako jistou nejednotnost a neprofesionalitu na straně českých i slovenských studentů.

Přesto se nedá říct, že by Nebřenského kniha nějakým radikálním způsobem reformulovala naše nazírání na dobu poststalinismu a komunistické diktatury. Autor si ostatně takový cíl neklade ani v úvodu své práce ani jej nenadnese v jejím závěru. Tyto dva nedostatky, tedy nedostatečná teze a chybějící definitivní zakončení, bohužel snižují význam Nebřenského textu na práci, kterou je možné považovat za dobrou, ne však vynikající.

